

MLADI I LEGITIMNOST DRUŠTVENOG PORETKA U SRBIJI: RAZMIŠLJANJA I DELANJA U PRAVCU EMIGRACIJE³

Youth and Legitimacy of Social Order in Serbia: Thinking and Acting in the Direction of Emigration

ABSTRACT *The influence of different characteristics of youth in Serbia (aged 19 to 35 years) on thinking and acting in the direction of emigration have been analyzed in the paper. The fact that young people's emigration considering and/or planning is very present even one decade after the unblocked postsocialist transformation of Serbian society testifies for low legitimacy of the social order in the perception of youth, as well as their poor integration in the society. The basis for this de-legitimization of the social order can be mainly found in the hardships of the transition from education to employment and losing trust in education as the key factor of youth's social promotion.*

KEY WORDS *youth, Serbia, emigration, social order legitimacy*

APSTRAKT *U radu se analizira uticaj različitih obeležja mladih u Srbiji (starosti od 19 do 35 godina) na razmišljanja i delanja u pravcu emigracije. Činjenica da su veoma izražena emigraciona razmišljanja i delanja mladih deceniju nakon odblokirane postsocijalističke transformacije društva Srbije svedoči o niskoj legitimnosti društvenog poretka u percepciji mladih i njihovoj nedovoljnoj integraciji u društvo. Osnov navedene delegitimizacije društvenog poretka prvenstveno se pronalazi u tegobnim obrazovno-profesionalnim tranzicijama mladih i gubljenju poverenja u obrazovanje kao odlučujućem činiocu društvenog uspona mladih.*

KLJUČNE REČI *mladi, Srbija, emigracija, legitimnost društvenog poretka*

¹ dmojic@f.bg.ac.rs

² petrovic.irena@yahoo.com

³ Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri”, br. 179035, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Ovaj rad je deo šireg empirijskog istraživanja mladih (pod rukovodstvom prof. dr Smiljke Tomanović), finansijski podržanog od strane Regionalnog programa podrške istraživanjima u oblasti društvenih istraživanja na Zapadnom Balkanu (RRPP). Programom rukovodi Univerzitet u Friburgu, uz finansijsku podršku Švajcarske agencije za razvoj i saradnju – SDC. Mišljenja izneta u ovoj studiji su mišljenja autora i ne predstavljaju nužno mišljenja SDC niti Univerziteta u Friburgu.

Uvod

Kada je reč o potencijalnoj i stvarnoj emigraciji mladih iz Srbije u našim društvenim naukama, ali i javnom govoru, primetan je izražen paradoks. Naime, čini se da je retko koji aspekt života mladih tako detaljno raspravlján na osnovu tako ograničene empirijske evidencije i uglavnom krajnje slobodnih procena stvarnog broja mladih koji su napustili Srbiju (ili pomišljali na to) u toku prethodne dve decenije. Sa druge strane, kada je reč o sistematskim istraživanjima mladih na nivou celokupnog društva, postoji petnaestogodišnja „praznina“ od kraja 1980ih pa sve do 2003. godine, nakon čega je usledio „talas“ istraživanja, ali i povećanog interesovanja državnih institucija za probleme mladih. U okviru ovog novog „talasa“ istraživanja proučavana su i emigraciona razmišljanja i delanja mladih.

No, uprkos tome, postojeća istraživanja zadržala su se na tome da ukažu na udeo mladih koji razmišlja o odlasku, bez detaljnije analize ima li nekih razlika (i u čemu se sastoje) među različitim kategorijama mladih. Kao objašnjenje manje-više konstantnog pomišljanja velikog broja mladih na trajno napuštanje Srbije uopšteno se pominju tegobe postsocijalističke transformacije. No, potrebno je podsetiti i na činjenicu da emigracija mladih iz Srbije (posebno visokoobrazovanih) predstavlja deo šireg, kao što stručnjaci ističu, burnog demografskog razvoja u državama Centralne i Istočne Evrope na kraju dvadesetog veka (Bobić, 2004: 351).

Naglasak u ovom radu je na istraživanju razmišljanja i delanja mladih u pravcu emigracije kao pokazatelju njihovog nepoverenja u legitimnost postsocijalističkog poretka u Srbiji, a time i nedovoljnoj integraciji u društvo (tj. želji da se integrišu u drugo društvo). Prema *Sociološkom rečniku* legitimitet predstavlja „osobinu, tj. svojstvo vlasti, koja označava da je potčinjeni prihvataju s izričitom ili prećutnom saglasnošću, smatrajući je ispravnom ili pravomernom“ (Nedović, 2007: 283). Durkheim je u svojim radovima pisao o činiocima uspostavljanja društvenog poretka i društvenim posledicama urušavanja tog poretka, smatrajući obrazovanje ključnim za razvoj društva (Wagenaar, 2007: 313). Obrazovanje predstavlja područje društvenog života mladih u kojem oni najviše stvaraju društvene biografije i stiču svoj najvažniji individualni resurs ili kapital. Zato se može s pravom smatrati da legitimitet društvenog poretka iz ugla posmatranja mladih u najvećoj meri zavisi od njihove percepcije obrazovanja kao ključnog sredstva društvene integracije i društvenog uspona u nekom društvenom poretku.

Iako sve od početka 1990ih godina pa do danas u Srbiji gotovo konstantno polovina mladih pomišlja na emigraciju (ili dela u tom pravcu), nepoverenje u legitimnost društvenog poretka ima različite osnove u periodu blokiranog (1990-2000. godina) i periodu odblokiranog postsocijalističke transformacije (od 2000. godine do

danas)⁴. Naime, dok je u prvom periodu osnov delegitimizacije poretka jasna (i fizička) ugroženost/žrtvovanje mladih i odsustvo svake perspektive, mladi nakon političkih promena 2000. godine gube uverenje da će (uprkos činjenici da predstavljaju najobrazovaniji deo stanovništva u Srbiji) zaista biti dobitnici procesa transformacije.

Osnovni cilj rada je utvrđivanje bitnih obeležja mladih u Srbiji koja utiču na njihova razmišljanja i delanja u pravcu emigracije, a osnovna hipoteza je da rasprostranjenost emigracionih razmišljanja i delanja, te karakter pomenutih obeležja, odslikavaju izraz nepoverenja mladih u legitimnost društvenog poretka i njihovu neuspešnu integraciju u naše društvo.

Teorijski okvir

Migracije se najčešće određuju kao „oblik prostorne pokretljivosti između jednog geografskog dela i drugog, podrazumevajući trajnu promenu mesta stanovanja“ (United Nations, 1973: 173). Đurđev (2001: 91) smatra da migraciona kretanja nastaju prvenstveno zbog nejednakog nivoa ekonomskog razvoja različitih društava (nastalog prvenstveno kao posledica razlika u potencijalima prirode i stanovništva). Na te razlike se nadovezuju i vremenom razvijene razlike u pogledu institucija, tradicija i kulturnih obrazaca.

No, autor s pravom ističe da je svaki akt slobodne migracije posledica pojedinačne odluke i motivisan određenim razlogom ili skupom razloga. Istraživanje migracija zasniva se, u principu, na premisi da svako migraciono kretanje ili odlazak u drugu zajednicu predstavlja ili odgovor na neku izraženu potrebu za koju osoba smatra da je ne može zadovoljiti u sadašnjem mestu boravka ili beg iz situacije koja je iz nekog razloga postala neželjena, neprijatna ili nepodnošljiva. U ovoj situaciji mogu se prepoznati pozitivni i negativni aspekt. Migracija se može desiti u potrazi za prilikom da se poboljšaju uslovi nečijeg života. U ovom slučaju zajednica opredeljenja vrši „privlačenje“ migranta. No, migracija se može odigrati kao beg od neželjenih društvenih ili privrednih prilika (odbijajući faktori iz trenutne zajednice). Razlikovanje dve vrste navedenih činilaca predstavlja osnovu poznate „*push-pull*“ teorije (Bogue, 1969: 753). Naravno, u svakom migracionom „slučaju“ moguće je delovanje (uključujući i interakciju) i jednih i drugih činilaca.

Bogue ističe sledeće odbijajuće (*push*) činioce:

1. *Opadanje prirodnog bogatstva* ili njegove cene, smanjenje potražnje za određenim proizvodom ili uslugama određene industrije; iscrpljenost rudnika, šumskih bogatstava ili poljoprivrednih resursa.

⁴ Više o tome videti u: Lazić, Cvejić, 2004.

2. *Gubitak posla* usled otpuštanja zbog nestručnosti ili opadanje potrebe za određenom strukom ili zbog mehanizacije i automatizacije operacija koje su ranije izvođene uz radno intenzivne procese.
3. *Ugnjetački ili represivan diskriminatorski tretman* zbog politike, religije, etničkog porekla, ili bilo koje druge pripadnosti pojedinca.
4. *Otuđenje* od zajednice jer se pojedinac više ne slaže sa preovlađujućim verovanjima, običajima ili načinom ponašanja – ili u svojoj porodici ili u široj zajednici.
5. *Odlazak* iz zajednice zbog toga što ona pruža malo ili nimalo mogućnosti za lični razvoj: zaposlenje ili brak.
6. *Odlazak* iz zajednice zbog katastrofa: poplava, požar, rat, suša, zemljotres ili epidemija.
Najvažniji privlačeći (*pull*) faktori su sledeći:
 1. *Bolje mogućnosti za zapošljavanje* pojedinca u svojoj struci ili za ulazak u željenu struku.
 2. *Mogućnosti sticanja većeg dohotka*.
 3. *Prilika za sticanje željene specijalizacije ili obuke*, na primer, mogućnost fakultetskog obrazovanja.
 4. *Pogodnosti koje pružaju okolina i životni uslovi*: klima, stanovanje, škole i druge institucionalne mogućnosti.
 5. *Zavisnost* – pokretljivost srodnika ili partnera, poput kretanja za hraniocem ili partnerom/supružnikom.
 6. *Primamljivost novih ili drugačijih aktivnosti, okoline ili ljudi* (Bogue, 1969: 754).

Imajući u vidu cilj ovoga rada, važno je ukazati na selektivnost migracija kao njihovu važnu odliku (Bobić, 2007; Wertheimer-Baletić, 1982; 1999). Naime, uz pretpostavku slobodnog kretanja stanovništva između područja porekla i odredišta migracija, postoji u području porekla određena autoselekcija migranata iz ukupnog stanovništva prema sledećim obeležjima: starost, pol, bračno stanje, obrazovanje, delatnost, zanimanje, dohodak, itd. (Wertheimer-Baletić, 1999: 306). Pogotovo je važno istaći da se najjača statistička veza pokazuje između starosti i odluke o iseljavanju (Bobić, 2007: 108). Naime, među migrantima preovlađuju oni starosti od dvadeset do četrdeset godina. Navedena činjenica može se objasniti, s jedne strane, stvarnim mogućnostima koje proizlaze iz ove životne dobi (bolja fizička kondicija i opšte zdravstveno stanje, preduzetnost, inicijativnost, kreativnost, sposobnost prilagođavanja, itd.) a, sa druge strane, odlikama potražnje za radnom snagom (mlađe osobe, boljeg fizičkog i zdravstvenog stanja, određenog zanimanja, itd.). Dakle, činjenica da u seobama preovladava mlađe stanovništvo odraz je ekonomske

racionalnosti samih migranata, ali i strukture potražnje za radom (Wertheimer-Baletić, 1999: 307).

Mladi ljudi su mobilniji, sa ekonomskog stanovišta, iz dva razloga (Pavlov, 2009: 21). Oni imaju bolje izgleda na tržištu rada u zemljama destinacije, pošto su spremni da rade manje plaćene poslove i poslove ispod svog obrazovnog nivoa, uglavnom u uslužnim delatnostima. Drugi ekonomski razlog proizlazi iz teorije o ljudskom kapitalu, koja ukazuje na bolji povrat ulaganja u migracije za mlade ljude. Stariji ljudi imaju manje podsticaja da migriraju, budući da je „period otplate duga“ za njihova ulaganja kraći. Najzad, socioekonomski modeli ukazuju na veći stepen nezadovoljstva mladih postojećim okolnostima u zemlji porekla, koji u kombinaciji sa višim nivoom aspiracija dovodi do snažnog osećanja relativne deprivacije i frustriranosti.

Društveni kontekst emigracionih razmišljanja i delanja mladih u vreme blokirane i odblokirane transformacije društva Srbije

Kada je reč o potencijalnoj i stvarnoj emigraciji mladih iz Srbije tokom 1990ih godina, logično se dovode u vezu stanje „razorenog društva“ Srbije (Bolčić, 1993; 1994) i navedena razmišljanja ili delanja mladih. Pomenuto stanje rezultat je blokirane postsocijalističke transformacije u Srbiji (period od početka 1990ih do 2000. godine) (Lazić, Cvejić, 2004; 2007; Lazić, 1994), ali i krvavog raspada i građanskog rata na tlu bivše Jugoslavije. Među ključne odlike društva Srbije u navedenom periodu navode se odlaganje privatizacije društvenih i državnih preduzeća, uspostavljanje autokratske političko-državne vlasti nad „slabim društvom“, potisnutost civilnog društva, itd.

Privredni pad je bio dramatičan (više od polovine društvenog proizvoda), a pad industrijske proizvodnje dve trećine u odnosu na 1989. godinu. Realne plate su pale za sedam osmina, dok je inflacija je 1993. godine dostigla stopu od 35 hiljada milijardi odsto (Antonić, 2004: 31). Sa druge strane, zahvaljujući nesumnjivo prisutnim elementima političkog kapitalizma u kojem se profiti pretežno ostvaruju uz pomoć politički stvorenih monopola (Antonić i dr., 1993), ekonomskim sankcijama, samonametnutoj izolaciji i kriminalizaciji omogućena je ogromna preraspodela u korist najbolje pozicioniranih članova režima Slobodana Miloševića (Arandarenko, 1995).

Razorenost društva ogledala se i u temeljnoj razorenosti državnih, privrednih, kulturnih i drugih institucija i činjenici da je većina stanovnika Srbije u tom periodu živelo svoj svakodnevni život mimo i/ili nasuprot pravilima zvaničnog, institucionalno uobličienog društva. Strategije opstanka ili preživljavanja (više o tome u: Babović, Cvejić, 2002) bile su logičan odgovor običnih ljudi u odnosu na njihove brojne životne nevolje: „gubitak posla i obesmišljavanje čovekovog osnovnog zanimanja i uloge u društvu; pretvaranje uštedenog novca u bezvredne

hartije i neostvarljiva potraživanja; gubitak državljanškog statusa i ranijih prava državljana; gubitak slobode komuniciranja i kretanja u prostoru koji je bio dojučerašnji životni prostor ljudi; gubitak života najbližih, gubitak zdravlja, gubitak budućnosti“ (Bolčić, Milić, 2002: 10).

Mihailović slikovito ukazuje na položaj mladih u većini sličnih društvenih kriza, smatrajući da omladina biva žrtvovana na sasvim specifičan način tako što je isključena iz odraslosti, bez obzira na biološku zrelost ili stečene obrazovne kvalifikacije. Reč je, smatra autor, o vidu „žrtvenog obreda“ zasićenog ideologizacijom u kojoj centralno mesto ima indoktrinacija žrtava (tj. mladih). „Jednom je reč o 'objašnjenju' razloga zbog kojih se omladina izopštava iz društvenog života. Tu dominiraju pojmovi: nužnost, objektivne okolnosti, međunarodna kriza, zatim su to tvrdnje o kratkom trajanju pomenute izopštenosti, te potom ukazivanje na nadu u svetlu budućnost. U krizama vojnog tipa i pseudoizlazima iz kriza putem militarizacije, omladina se indoktrinira sa ciljem da sama shvati kako je njena žrtva stav najmoralnije lične odluke, kao stvar svesnog izbora, opredeljenja, pa i genske predodređenosti. Naravno, u oba slučaja reč je o tome da se na sve moguće načine sprečava stvarno razumevanje i svest o krizi i o ulozi omladine u razrešavanju krize“ (Mihailović, 1990: 2-3).

Imajući u vidu navedene okolnosti, jasno je da je društveni poredak u Srbiji 1990ih, pogotovo u očima mladih u potpunosti izgubio legitimitet, a time znatno povećao udeo onih koji su se odlučili na odlazak iz Srbije. O stvarnim razmerama emigracije mladih u tom periodu iznošene su brojne, često izrazito nerealne procene. Pogotovo se preterivalo sa procenama o „odlivu mozgova“, što Bolčić (1995: 96) potkrepljuje navođenjem brojki o gotovo 400 hiljada mladih obrazovanih ljudi koji su, navodno, otišli iz zemlje u tom periodu. Autor daje mnogo realniju procenu o oko trideset hiljada mladih sa fakultetskim diplomama koji su napustili Srbiji početkom 1990ih godina dvadesetog veka.

Sličnu procenu daje i jedan od naših najpoznatijih istraživača koji se bavio pitanjem emigracije i, posebno, „odliva mozgova“, Vladimir Grečić. Na osnovu empirijskih pokazatelja, on zaključuje da je u periodu blokirane transformacije (1990-2000) oko 73 hiljada osoba napustilo zemlju, od kojih je preko 17 hiljada imalo fakultetsku diplomu. Ipak, procena je ovog istraživača da je realan broj univerzitetski obrazovanih emigranata iz Srbije i Crne Gore u pomenutom periodu preko 30 hiljada ljudi (Grečić, 2002: 257).

Reč je o očekivanom odgovoru mladih na situaciju kada društvena kriza dostiže izražene pojavne oblike (kao u pomenutom periodu poslednje decenije dvadesetog veka), kada, kao što ističe Mihailović „omladinu prvo ideologizuju, a potom je organizuju, disciplinuju, militarizuju – i žrtvuju – na raznim stratištima kao 'najbolje sinove svoje domovine', a za 'čast i slavu', 'za domovinu', 'za ideju', 'za naciju', 'za veru'... Vidimo, jednom je u pitanju zaustavljanje socijalnog sata a u drugom *zaustavljanje samog biološkog sata omladine*. Jednom je zaustavljen

socijalni život, a drugi put je i sam život u pitanju. *Danas živimo oba tipa krize. U krizi tog intenziteta minimalni su uslovi za izbor mogućnosti za ono življenje omladine koje bi ona svojim sposobnostima mogla da izdejstvuje, dakle, stoji njen socijalni sat, a na ratištima-stratištima njeni životi odlaze u 'istoriju'*“ (Mihailović, 1994: 316).

Navedeni stavovi su jasno potkrepljeni rezultatima istraživanja beogradskih srednjoškolaca i studenata (Mihailović, 1994), u kojem je na konkretno pitanje o planovima nakon završetka školovanja, 16% ispitanika isticalo da bi prihvatilo bilo koji posao, 18% bi čekalo posao u struci, 6% bi pokrenulo neki privatni biznis, 4% nije odgovorilo na ovo pitanje, a čak 56% njih je izjavilo da bi otišli u inostranstvo. Na pitanje „Kada biste imali mogućnosti, da li biste otišli u neku drugu zemlju da tamo živite i radite za stalno ili na duže vreme“ 15% kaže da ne bi otišlo, 24% nije znalo, dok bi gotovo dve trećine (61%) napustilo Srbiju. Procenjujući razloge mladih koji su već napustili zemlju, 63% ispitanika smatralo je da su otišli zbog odsustva svake perspektive u zemlji, 13% mislilo je da su otišli zbog ratne situacije i moguće mobilizacije, 12% je pronašlo razlog u opštoj nesigurnosti, 9% zbog povoljnijih mogućnosti zapošljavanja u inostranstvu, itd.

Autor, slikovito poentirajući, ističe da rezultati istraživanja iz 1993. godine jasno pokazuju da „nezadovoljni društvom, ne prihvatajući ideološki dominantne društvene vrednosti (nacionalizam...), odbijajući slušanje ratnih talambasa, odbacujući tribalno ponašanje, okrenuti sebi i svojoj privatnosti, beogradski srednjoškolci i studenti izjavljuju da će prvom prilikom napustiti *neodgovorno društvo*.“ Upravo činjenica da mladi pokazuju spremnost da napuste zemlju i da je stvarno i napuštaju, smatra Mihailović, predstavlja najtežu posledicu društvene krize.

Kada je reč o položaju mladih u periodu odblokirane postsocijalističke transformacije (period nakon 2000. godine), nesumnjivo su oni ubrajani u potencijalno ključne dobitnike ovog procesa. Obrazovaniji, spremniji na prostornu pokretljivost i skloniji preuzimanju rizika tržišne privrede, nesumnjivo su i oni sami to očekivali. No, već prvo veće istraživanje (Mihailović, 2004) pokazalo je da mladi ocenjuju da promene nisu ni dovoljno široke ni dovoljno duboke da bi povratile njihovu uverenje u legitimnost društvenog poretka.

Za razliku od pretežno političke osnove delegitimizacije poretka u poslednjoj deceniji dvadesetog veka, može se reći da je nakon 2000. godine glavno uporište nepoverenja mladih prvenstveno društveno-ekonomsko. To pokazuju i odgovori mladih ispitanika u pomenutom istraživanju, gde se kao osnovni razlozi za odlazak u inostranstvo navode mala ili nikakva mogućnost zapošljavanja (posebno u struci), mala ili nikakva mogućnost da se na poslu (ako se do njega dođe) dobro zaradi tako da se može pristojno živeti (i, eventualno, unajmljivati ili kupiti stan), mala ili nikakva mogućnost da se dođe do stana da bi se, u odgovarajućem dobu mogla

osnovati sopstvena porodica i, poslednje ali ne i najmanje važno za visokoobrazovane, mogućnost stručnog napredovanja (Nikolić, 2004: 14).

I druga istraživanja (Mobilnost, način provođenja slobodnog vremena i najučestaliji oblici neformalnog obrazovanja mladih, 2009: 3) su jasno pokazala da su mladi u Srbiji znatno skloniji napuštanju zemlje od ostatka stanovništva. Reč je, reklo bi se, o očekivanoj posledici činjenice da oni negativnije ocenjuju prilike u društvu u većini istraživanja. „Pri tome, nalaz o tome koliko mladih bi napustilo Srbiju je gotovo identičan sa nekim ranijim nalazima – prema jednom istraživanju javnog mnjenja među omladinom iz 2002. godine, 53% mladih je odgovorilo da bi napustilo Srbiju, a u ovom istraživanju je 54%, što znači da se u željama mladih za odlaskom u inostranstvu nije gotovo ništa promenilo. Motivi za odlazak u inostranstvo su i dalje pitanje standarda, a potom mogućnosti boljeg školovanja i usavršavanja znanja. Ipak, iako nagoveštavaju da bi masovno napustili zemlju, svega 6% mladih, kao i onih starijih od 30 godina, je aktivno radilo na tome (ili pokušavalo) da napusti zemlju.“ Slične nalaze navodi i Pavlov (2009: 27), ističući da su osobe koje žele da se isele iz Srbije pretežno mladi ljudi, učenici i studenti, iz gradskih sredina, uglavnom iz Beograda, neoženjeni/neudati.

Emigraciona razmišljanja i delanja mladih u Srbiji početkom druge decenije trećeg milenijuma

Metodološke napomene

Šire istraživanje na osnovu kojeg je nastala ova analiza obavljeno je na uzorku od 1627 mladih ispitanika starosti od 19 do 35 godina (kohorte 19/20, 24/25, 29/30 i 34/35 godina) od februara do maja 2011. godine. Sam uzorak je bio višestruko stratifikovan (po teritorijalnom principu i po pomenutim starosnim kohortama). Osnovni teritorijalni stratumi su bili Centralna Srbija, Vojvodina i Beograd (Stanojević, 2012b: 45). Pomenuto istraživanje već je rezultiralo u studiji grupe autorki i autora (*Mladi – naša sadašnjost: istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*) i pojedinim radovima iz tematskog broja časopisa *Sociologija* (broj 2 za 2012. godinu), (Tomanović, 2012; Dragišić Labaš, Ljubičić, 2012; Stanojević, 2012a; Mojić, 2012)⁵.

Rezultati i diskusija

Rezultati istraživanja su pokazali da više od polovine ispitanika (53.6%) razmišlja o odlasku u inostranstvo, tj. ima emigraciona razmišljanja, dok 46.4%

⁵ Kada je reč o emigraciji mladih, Isidora Jarić i Ivana Živadinović objavile su u studiji *Mladi – naša sadašnjost* zanimljiv rad o povezanosti identiteta mladih i orijentacije ka iseljenju (Jarić, Živadinović, 2012).

mladih ne razmišlja o tome ili ne želi da napusti Srbiju. Kao što je ranije rečeno, osnovni cilj rada predstavlja utvrđivanje osnovnih obeležja mladih u Srbiji koja utiču na njihova migraciona razmišljanja. Kako bi se utvrdio pojedinačni uticaj nezavisnih obeležja za koje se pretpostavlja da utiču na razmišljanja istraživanjem obuhvaćenih ispitanika da napuste zemlju urađena je binarna regresiona analiza. Uz pomoć ovog modela nastojali smo da pokažemo uticaj više faktora na verovatnoću da ispitanici razmišljaju o iseljavanju. Binarni regresioni model ima sledeći oblik:

$$\log P_i / P_j = Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \beta_6 X_6 + \beta_7 X_7 + \beta_8 X_8$$

gde je:

Zavisna promenljiva: **Y**-dihotomna kategorijalna varijabla u kojoj ispitivanu kategoriju (i) čine mladi koji razmišljaju o odlasku u inostranstvo, tj. imaju migraciona razmišljanja, dok referentnu kategoriju (j) čine mladi koji ne razmišljaju ili ne žele da napuste Srbiju.

β_0 – konstanta

X_1 pol, gde se muškarci posmatraju u odnosu na žene kao referentnu kategoriju;

X_2 mesto stanovanja, gde se stanovnici grada posmatraju u odnosu na stanovnike sela kao referentnu kategoriju;

X_3 stepen obrazovanja, gde se uticaj srednjeg, višeg i visokog obrazovanja⁶ posmatra u odnosu na osnovno obrazovanje kao referentnu kategoriju;

X_4 starost, gde se „mlađi“ mladi iz starosne kohorte od 19-25 posmatraju u odnosu na „starije“ mlade iz starosne kohorte od 29-35 godina kao referentnu kategoriju;

X_5 bračni status, gde se ispitanici koji su neoženjeni, živi sa partnerom, ali nisu venčani i ispitanici koji su razvedeni posmatraju u odnosu na ispitanike koji su u braku kao referentnu kategoriju;

X_6 radni status, gde se ispitanici koji su nezaposleni ili se trenutno nalaze na školovanju posmatraju u odnosu na ispitanike koji su zaposleni kao referentnu kategoriju;

X_7 porodični status, gde se ispitanici koji nemaju decu posmatraju u odnosu na ispitanike sa decom kao referentnu kategoriju;

X_8 prethodno iskustvo sa migracijama, gde se ispitanici koji su imali prethodno iskustvo sa migracijama⁷ posmatraju u odnosu na ispitanike bez prethodnog iskustva sa migracijama kao referentnu kategoriju;

⁶ Ovde su uključeni i studenti.

⁷ Ovde se misli na studijski boravak/usavršavanje ili privremeni rad u inostranstvu.

X_9 socijalno zadovoljstvo ispitanika, gde se ispitanici koji nisu zadovoljni svojim dosadašnjim životom⁸ posmatraju u odnosu na ispitanike koji su zadovoljni kao referentnu kategoriju.

- β_1 -parametar uticaja faktora pola ispitanika
- β_2 -parametar uticaja faktora mesta stanovanja ispitanika
- β_3 -parametar uticaja faktora obrazovanja ispitanika
- β_4 -parametar uticaja starosti ispitanika
- β_5 -parametar uticaja bračnog statusa ispitanika
- β_6 -parametar uticaja radnog statusa ispitanika
- β_7 -parametar uticaja porodičnog statusa ispitanika
- β_8 -parametar uticaja prethodnog iskustva sa migracijama
- β_9 -parametar uticaja socijalnog zadovoljstva životom

Tabela 1. Osnovni statistički pokazatelji za model binarne logističke regresije

Parametri	B	Sig.	Količnik verovatnoće	Interval 95% poverenja za količnik verovatnoće	
				Donja granica	Gornja granica
Bračni status		.029			
Neoženjen/a	.338	.110	1.402	.927	2.120
Žive zajedno, ali nisu venčani	.769	.007	2.158	1.238	3.760
Razveden/a	.559	.085	1.749	.926	3.304
Mesto stanovanja-grad	.298	.011	1.348	1.071	1.696
Ispitanici/e bez dece	.407	.036	1.503	1.027	2.199
Imaju prethodno iskustvo sa migracijama	.733	.002	2.081	1.314	3.296
Obrazovanje ispitanika		.183			
Srednje obrazovanje	.044	.843	1.045	.677	1.613
Više i visoko (uključujući i studente)	.306	.218	1.358	.835	2.211
Radni status ispitanika		.065			
Nezaposlen	.306	.030	1.358	1.029	1.791
Na školovanju	.263	.159	1.300	.903	1.874
Socijalno zadovoljstvo ispitanika	.383	.001	1.467	1.171	1.839
Starost ispitanika (19-25 godina)	.150	.266	1.162	.892	1.515
Pol ispitanika (muškarci)	.161	.159	1.174	.939	1.469
Konstanta	-1.329	.000	.265		

⁸ Ovdje se misli na zadovoljstvo svojim dosadašnjim životom na ličnom (intimnom) planu, porodičnim životom, te na zadovoljstvo poslom kojim se bave.

Prilagođeni koeficijent determinacije (Nagelkerke R^2) je 0.108, što govori da dati skup promjenljivih objašnjava 10.8% ukupne varijanse zavisne promjenljive, a model ispravno grupiše u kategorije zavisne promjenljive 63.3% slučajeva.

Iz tabele 1 možemo videti da su samo određeni prediktori prešli nivo statističke značajnosti. Najjači prediktor razmišljanja o odlasku u inostranstvo predstavlja prethodno iskustvo sa migracijama, tako što ispitanici koji su imali prethodno iskustvo sa migracijama češće razmišljaju o odlasku u inostranstvo. Količnik šanse za ispitanike koji su u poslednje dve godine bili na studijskom boravku/usavršavanju ili su bili na privremenom radu u inostranstvu je 2.081, što pokazuje da je verovatnoća da ispitanici imaju migraciona razmišljanja dvostruko veća za ispitanike sa prethodnim iskustvom u migracijama nego za one koji nisu imali iskustva sa migracijama u poslednje dve godine. Dalje, podaci pokazuju da značajan deterministički uticaj na migraciona razmišljanja ima i bračni status ispitanika ($p=0.029$): dok postoji razlika u razmišljanju o odlasku u inostranstvo između onih koji žive sa partnerom, ali nisu venčani i onih koji su u braku, ne postoji statistički značajna razlika između ispitanika koji su neoženjeni ili razvedeni i ispitanika koji su u braku. Pokazuje se da je verovatnoća da ispitanici koji žive zajedno sa partnerom, ali nisu venčani nameravaju da odu u inostranstvo dva puta veća u odnosu na ispitanike koji su u braku ($OR= 2.158$). Efekat mesta stanovanja takođe ima statistički značajan uticaj na razmišljanje ispitanika o napuštanju Srbije ($p=0.011$). Vrednost standardizovanog koeficijenta B od 0.298 pokazuje da stanovnici grada češće razmišljaju o napuštanju zemlje od ispitanika iz ruralnih područja. Značajan faktor diferencijacije ispitanika u pogledu razmišljanja o odlasku u inostranstvo predstavlja, očekivano, i socijalno zadovoljstvo ispitanika. Verovatnoća da će ispitanici koji su nezadovoljni svojim dosadašnjim životom razmišljati o odlasku u inostranstvo je 1.5 put veća u odnosu na ispitanike koji su pokazali zadovoljstvo svojim dosadašnjim životom. Prediktori koji su još pokazali statistički značajan uticaj na razmišljanje ispitanika o odlasku u inostranstvo su radni status ispitanika, kao i to da li ispitanici imaju decu ili ne. U slučaju radnog statusa ispitanika, pokazuje se da nezaposleni češće razmišljaju o odlasku u inostranstvo nego zaposleni ispitanici. S druge strane, ne postoji razlika u razmišljanju o napuštanju zemlje između mladih koji su trenutno na školovanju i mladih koji su zaposleni. Dalje, ispitanici bez dece češće imaju planove o odlasku u inostranstvo, nego ispitanici sa decom.

Ono što, međutim, predstavlja iznenađujući istraživački nalaz jeste to da ne postoji razlika u migracionim razmišljanjima između ispitanika različitog nivoa obrazovanja. Takođe, razlike ne postoje između muškaraca i žena, kao ni između ispitanika iz dve posmatrane starosne kohorte (19-25 i od 29-35).

U radu smo dalje nastojali da pokažemo koliki je postotak mladih koji razmišljaju o odlasku iz Srbije preduzeo konkretne korake u realizaciji svojih migracionih razmišljanja.

Tabela 2. Preduzeti koraci potencijalnih migranata (u %)

PREDUZETI KORACI	%
Kontaktirao/la sam ambasadu	2.5
Kontaktirao/la sam potencijalne poslodavce	7.5
Kontaktirao/la sam potencijalne univerzitete	5.1
Kontaktirao/la sam prijatelje/rodake oko preseljenja	25.6
Ništa	59.2
Ukupno	100.0

Kao što se može videti iz tabele 2, čak 60% potencijalnih migranata ništa nije preduzelo u realizaciji svojih migracionih razmišljanja, jedna četvrtina je kontaktirala svoje prijatelje u vezi sa preseljenjem, dok je manje od 10% stupilo u kontakt sa potencijalnim poslodavcima. Na ovom mestu bilo bi dalje interesantno ukazati na faktore diferencijacije ispitanika u pogledu preduzetih koraka u cilju realizacije migracionih razmišljanja. Među posmatranim obeležjima, podaci pokazuju da jedino obrazovanje, bračni status ispitanika i prethodno iskustvo sa migracijama imaju statistički značajan uticaj na stepen realizacije migracionih razmišljanja.

Tabela 3. Realizacija migracionih razmišljanja prema prethodnom migracionom iskustvu (u%)

	Nemaju prethodno iskustvo u migracijama	Imaju prethodno iskustvo u migracijama
Nisu preduzeli korake	61.7	34.2
Preduzeli su korake	38.3	65.8
Ukupno	100	100

Cramer's V- 0.162 , p-0.000

Najpre, kada je reč o povezanosti prethodnog iskustva sa migracijama i realizaciji migracionih razmišljanja, možemo videti da je daleko više ispitanika koji imaju prethodno iskustvo preduzelo konkretne korake (razlika između onih koji imaju i koji nemaju prethodno iskustvo sa migracijama je oko 30 procentnih poena).

Tabela 4. Realizacija migracionih razmišljanja prema bračnom statusu

	Oženjen/udata	Neoženjen/neudata	Žive zajedno, ali nisu venčani	Razveden
Nisu preduzeli korake	70.3	57.1	62.3	42.9
Preduzeli su korake	29.7	42.9	37.7	57.1
Ukupno	100	100	100	100

Cramer's V- 0.118 , p-0.008

Dalje, kada posmatramo uticaj bračnog statusa ispitanika, možemo videti da je najveći procenat onih koji su preduzeli konkretne korake među ispitanicima koji su razvedeni; gotovo 60% ispitanika koji imaju migraciona razmišljanja preduzelo je neke konkretne korake nasuprot manje od jedne trećine ispitanika koji su u braku (tabela 4).

Tabela 5. Realizacija migracionih razmišljanja prema obrazovanju

	Osnovna škola	Srednja škola	Viša škola/fakultet i studenti
Nisu preduzeli korake	70.0	62.1	54.6
Preduzeli su korake	30.0	37.9	45.6
Ukupno	100	100	100

Cramer's V- 0.096 , p-0.024

Najzad, nešto slabija, mada statistički značajna veza utvrđena je, kao što je prethodno rečeno, između obrazovanja ispitanika i realizacije migracionih razmišljanja (tabela 5). Očekivano, najveći postotak ispitanika koji su preduzeli konkretne korake je među ispitanicima sa visokim obrazovanjem i studentima (gotovo jedna polovina) dok je nešto manji među ispitanicima sa srednjom školom. U slučaju ispitanika sa završenom osnovnom školom, možemo videti da je udeo ispitanika koji su kontaktirali ambasadu, poslodavca i slično manji od jedne trećine (30.0%).

Zaključak

Osnovni cilj rada bilo je ukazivanje na ključna obeležja mladih u Srbiji koja utiču na njihova razmišljanja i delanja u pravcu emigracije. Može se reći da su rezultati istraživanja ubedljivo potvrdili hipotezu da široka rasprostranjenost pomenutih emigracionih razmišljanja i delanja (više od polovine mladih iz istraživanja) predstavlja izraz nepoverenja mladih u legitimnost društvenog poretka i njihovu neuspešnu integraciju u naše društvo. Naime, ubedljivo najjači prediktor razmišljanja o odlasku u inostranstvo predstavlja prethodno iskustvo sa migracijama, što svedoči o nepoverenju u legitimnost našeg poretka („*push*“ činilac) i uverenosti u lakšu integraciju u neko drugo društvo, zasnovanoj na sopstvenom iskustvu („*pull*“ faktor).

Značajan uticaj imaju i bračni status ispitanika (oni u braku dvostruko ređe pomišljaju ili deluju u pravcu emigracije), mesto stalnog boravka (mladi iz grada su skloniji emigraciji nego mladi iz sela). Očekivano, indeks ukupnog socijalnog zadovoljstva takođe je važan činilac diferencijacije ispitanika kada je reč o razmišljanju ili delanju u pravcu emigracije, te radni i porodični status (nezaposleni i mladi bez dece skloniji su potencijalnom napuštanju zemlje).

Određeno iznenađenje mogao bi predstavljati nalaz da nema razlike u migracionim sklonostima između ispitanika različitog nivoa obrazovanja. No, imajući u vidu teškoće mladih u obrazovno-radnim tranzicijama (nezavisno od obrazovnih kvalifikacija), jasno je da nepoverenje u legitimnost društvenog poretka u Srbiji danas prožima sve kategorije mladih. Takođe, pomenute razlike ne postoje ni između mladića i devojaka, niti između mladih (19-25) i starijih (29-35 godina) ispitanika.

Sa druge strane, kada je reč o preduzimanju konkretnih koraka za odlazak u inostranstvo, obrazovanje, bračni status ispitanika i prethodno iskustvo sa migracijama imaju statistički značajan uticaj na stepen realizacije migracionih razmišljanja. Ovde se obrazovanje pokazuje kao značajno, što se može dovesti u vezu sa tzv. intervenišućim faktorima ili preprekama (Bogue, 1969: 735). Naime, imajući u vidu ranije pominjane karakteristike naše „nove emigracije“ od početka 1990ih (pretežno visokoobrazovani), mladi bez fakultetske diplome u Srbiji danas nedostatak formalnih kvalifikacija verovatno percipiraju kao ključnu prepreku prerastanju čestih emigracionih razmišljanja u retko emigraciono delanje. Mit o „pranju sudova“ kao osnovi „novog početka“ sve više ustupa mesto racionalnoj proceni potreba tržišta rada pojedinih razvijenih zemalja za kvalifikovanom radnom snagom i to pretežno određenih obrazovnih profila.

Dodatno, sve manja uverenost mladih u Srbiji da je obrazovanje zaista relevantan činilac društvenog uspona (Mojčić, 2012) verovatno je suštinski osnov delegitimizacije poretka u percepciji obrazovnijih mladih i ključni „okidač“ za odlučivanje na konkretne korake u pravcu trajnog napuštanja zemlje. Naši rezultati su u skladu i sa nalazima drugih autora. Prema Pavlov (2009), „prvenstvena motivacija za emigriranje iz Srbije jesu dva potisna faktora prisutna u zemlji – individualna i društvena loša ekonomska situacija i neorganizovan i nestabilan društveni poredak. U inostranstvu se vidi bolja perspektiva...“ Imajući u vidu tegobne tranzicije mladih (pogotovo obrazovno-radne) u kontekstu još tegobnije postsocijalističke transformacije društva Srbije (naročito poslednjih godina), ne čudi sumnja u mogućnost njihove integracije u naše društvo i široko rasprostranjeno pomišljanje i delanje u pravcu njegovog trajnog napuštanja.

Literatura

- Antonić S. 2004. Društvena osnova i sadašnji pokušaj modernizacije. U: A. Milić (Urednica). *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Antonić S., Jovanović M., Marinković D. 1993. *Srbija između populizma i demokratije: politički procesi u Srbiji 1990-1993*. Beograd: Institut za političke studije.

- Arandarenko M. 1995. Srbija devedesetih: prvobitna akumulacija ili politički kapitalizam? *Srpska politička misao*, God. 2, Br. 4.
- Babović M., Cvejić S. 2002. Strategije opstanka domaćinstava u Srbiji. *Sociologija*, God. 44, Br. 2.
- Bobić M. 2004. Domaćinstva Srbije na početku trećeg milenijuma – socio-demografska analiza. *Sociologija*, God. 46, Br. 4.
- Bobić M. 2007. *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bogue D. J. 1969. *Principles of Demography*. New York: John Wiley and Sons.
- Bolčić S. 1993. Sociologija i jugoslovenska svakodnevica početkom devedesetih. *Sociološki pregled*, God. 27, Br. 1-4.
- Bolčić S. 1994. *Tegobe prelaza u preduzetničko društvo: sociologija tranzicije u Srbiji početkom devedesetih*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Bolčić S. 1995. Izmenjena sfera rada. U: S. Bolčić (priredio) *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Bolčić S., Milić A. 2002. Srbija na kraju milenijuma: kakvo je to društvo? U: S. Bolčić, A. Milić (urednici). *Srbija krajem milenijuma: Razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Dragišić Labaš S., Ljubičić M. 2012. Between Children and Parents: Housing (In)dependence and “Growing up”. *Sociologija*, Vol. 54, No. 2.
- Đurđev B. 2001. *Osnovne tehnike u demografiji*. Novi Sad: Zmaj; Beograd: Društvo demografa Jugoslavije.
- Grečić V. 2002. The Role of Migrant Professionals in the Process of Transition in Yugoslavia. *Međunarodni problemi*, Vol. 54, No. 3.
- Jarić, Živadinović 2012. Otići ili ostati: identiteti mladih i orijentacija ka iseljenju. U: *Mladi – naša sadašnjost: istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Lazić M. 1994. *Sistem i slom*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Lazić M., Cvejić S. 2004. Promene društvene strukture u Srbiji: slučaj blokirane postsocijalističke transformacije. U: A. Milić (Urednica) *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Lazić M., Cvejić S. 2007. Class and Values in Postsocialist Transformation of Serbia. *International Journal of Sociology*, Vol. 37, No. 3.
- Mihailović S. 1990. Žrtvovana omladina: pristup istraživanju. U: S. Mihailović i dr. *Deca krize: omladina Jugoslavije krajem osamdesetih*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
- Mihailović S. 1994. Žrtvovana generacija: omladina u epicentru negativnih posledica društvene krize. *Sociologija*, God. 36, Br. 3.

- Mihailović S. 2004. Oduzimanje budućnosti: Omladina Srbije u vodama tranzicije. U: S. Mihailović (urednik). *Mladi zagubljeni u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Mobilnost, način provođenja slobodnog vremena i najučestaliji oblici neformalnog obrazovanja mladih* 2009. Beograd: Ministarstvo omladine i sporta.
- Mojić D. 2012. Means of Getting Ahead in Post-socialist Serbia: Perceptions and Preferences of Young People. *Sociologija*, Vol. 54, No. 2.
- Nedović S. 2007. Legitimitet. U: Mimica A., Bogdanović M. (Priredili) *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Nikolić M. 2004. Uvod: mladi su budućnost ovog društva. U: S. Mihailović (urednik). *Mladi zagubljeni u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Pavlov T. 2009. *Migracioni potencijal Srbije*. Beograd: Grupa 484.
- Stanojević D. 2012a. Media Use among Young People in Serbia. *Sociologija*, Vol. 54, No. 2.
- Stanojević D. 2012b. Metodologija istraživanja, plan i karakteristike uzorka. U: *Mladi – naša sadašnjost: istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Tomanović S. 2012. Changes in Transition to Adulthood of Young People in Serbia between 2003 and 2011. *Sociologija*, Vol. 54, No. 2.
- Tomanović S., Stanojević D. 2012. Zaključak: mladi i društvena integracija u Srbiji. U: *Mladi – naša sadašnjost: istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- United Nations 1973. Determinants and Consequences of Population Trends. *Population Studies*, No. 50, New York: United Nations.
- Wagenaar T. 2007. The Sociology of Education. In: Bryant C. D., Peck D. L. (Eds.) *21st Century Sociology: A Reference Handbook*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Wertheimer-Baletić A. 1982. *Demografija: stanovništvo i ekonomski razvitak*. Zagreb: Informator.
- Wertheimer-Baletić A. 1999. *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: MATE.